

تبیین بایسته‌های اهداف پژوهشی برنامه درسی در نظام آموزشی افغانستان با رویکرد اسلامی

محمد هادی قربانی^۱

چکیده

اهمیت و جایگاه آموزش و پرورش به عنوان مهمترین نهاد و کارگزار امر تعلیم و تربیت، در بنیان‌گذاری رشد و توسعه انسانی و توسعه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی بر هیچ صاحب‌خردی پوشیده نیست. از این جهت بدون تردید می‌توان گفت که بخش عمده رشد و توسعه در نظام آموزش و پرورش پایه‌گذاری می‌شود. بدون تردید از مهم‌ترین دلایل رشد و پیشرفت کشورها در حال حاضر، استفاده از دستاوردهای تحقیقی در همه عرصه‌ها به خصوص در عرصه تصمیم‌گیری است. نظام آموزش و پرورش از جمله نهادهایی است که می‌تواند در نهادینه‌سازی فرهنگ تحقیق و پژوهش در جامعه و کشور نقش مهم و اساسی داشته باشد. کشور افغانستان نیز لازم و بایسته است که با تبعیت و پیروی از چنین روش و منطق، به نقش و اهمیت پژوهش واقف بوده و باید در راستای تحقق اهداف توسعه همه‌جانبه خویش از آن پیروی نماید. با توجه به چنین اهمیت و جایگاه پژوهش در رشد و توسعه جامعه و کشور در تحقیق پیش رو مباحث ذیل مطرح شده است. اهمیت، جایگاه و ضرورت بحث از پژوهش. پیشرفت در همه زمینه‌های علمی حاصل دستاورد تحقیق و پژوهش و پاسخ‌گویی به حس کنج‌کاوی بشر است. پژوهش برنامه درسی نیز به عنوان یک حوزه پژوهشی تخصصی نیازمند پژوهشگران آموزش‌دیده است که ماهیت و هدف پژوهش را درک کنند و از صلاحیت و شایستگی لازم برای اجرای پژوهش در حوزه برنامه درسی با تمسک به اشکال مناسب پژوهش برخوردار باشند.

بحث دیگری که مطرح شده، عناصر مؤثر بر فرهنگ‌سازی پژوهش در مدارس است. این عناصر عبارتند از: ۱- نهاد آموزش و پرورش. ۲- معلمان. ۳- خانواده ۴- مجهز ساختن آموزشگاه‌ها به وسائل و تجهیزات پژوهشی. انتخاب درست و مناسب موضوع مسئله پژوهش هم از مباحث مطرح یافته در این

۱. دانشجوی دکتری قرآن و علوم تربیتی، مجتمع آموزش عالی

علوم انسانی.

مقاله است. شرط اول و گام نخست تحقیق و پژوهش در هر زمینه‌ای انتخاب درست و مناسب موضوع و مسئله پژوهش است. موضوع دیگر روش‌ها و شیوه‌های پژوهشی مناسب با فرهنگ و نظام آموزشی افغانستان است. رویکرد کمی و کیفی و آمیخته از روش‌های پژوهشی مناسب با فرهنگ و نظام آموزشی افغانستان می‌توانند باشند. در نهایت ابزار و وسائل پژوهشی در منابع و آموزه‌های اسلامی مطرح شده در این مقاله است. از دیدگاه اسلامی انسان در بدو تولد چیزی را نمی‌داند؛ اما با توجه به اینکه خداوند وسائل و ابزارهایی را در اختیار وی قرار داده است می‌تواند با به‌کارگیری آن ابزار به کشف محیط پیرامون و کسب علم و دانش و انتخاب راه و شیوه درست زندگی بپردازد. در این مورد خداوند متعال در قرآن کریم فرموده است: «وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ؛ خداوند شما را از شکم‌های مادرانتان خارج نمود در حالی که هیچ چیزی را نمی‌دانستید و خداوند ابزارهایی را برای فهم و دانستن برای شما قرار داد مانند گوش، چشم و قلب. شاید بدین سبب خداوند را سپاس‌گزار باشید (نحل / ۷۸).

واژگان کلیدی: اهداف، پژوهش، برنامه درسی، نظام آموزشی، افغانستان.

بیان مسئله

حقیقت‌جویی و حس کنجکاوی در میان افراد انسان یک امر فطری است که خداوند انسان را با چنین ویژگی آفریده است. لذا وظیفه و رسالت نظام آموزشی و برنامه ریزان درسی است که این استعداد فطری را که در وجود و نهاد فراگیران است به فعلیت برسانند و مدارس و آموزشگاه‌ها باید محیطی مناسبی برای پرورش و شکوفاسازی استعدادها و ظرفیت‌های خدادادی فراگیران باشند و آموزش همراه با پژوهش را باید مدارس و آموزشگاه‌ها سرلوحه کارشان قرار دهند. چه اینکه آموزش بدون پژوهش راه بجایی نخواهد برد. تحقیق و پژوهش در هر جامعه و نظام آموزشی یک امر لازم، ضروری و بایسته است. به‌طوری‌که موتور محرک رشد و پیشرفت و توسعه هر کشور و نظام آموزشی تحقیق و پژوهش است. از این رو است که کشورهای توسعه‌یافته به امر تحقیق و پژوهش اهمیت و توجه زیادی قائل‌اند و در این راه هزینه‌ها و بودجه‌های زیادی در نظر می‌گیرند؛ زیرا که پیشرفت و توسعه ارتباط و پیوند مستقیمی با تحقیقات و دستاوردهای

علمی دارد. اساس و زیربنای تحقیق و پژوهش در نظام آموزشی از مدارس باید آغاز گردد و مدارس با رویکرد پژوهش محوری، دانش آموزان و فراگیران را به انجام تحقیق و پژوهش ترغیب و تشویق نموده و زمینه‌ها و سازوکارهای لازم را برای آنان مهیا سازند. مسائل و موضوعاتی را که نیازمند به حل و یا توسعه می‌باشند به پژوهشگران در مدارس پیشنهاد نمایند و از آنان خواسته شود که برای حل و توسعه آن‌ها به انجام کار و فعالیت‌های پژوهشی بپردازند. دستیابی به این مهم می‌تواند از طریق تدوین برنامه درسی پژوهش محور تحقق یابد. لذا وظیفه و رسالت نظام آموزشی و مدارس و آموزشگاه‌ها است که روحیه و انگیزه‌ای پژوهش و تحقیق را در میان فراگیران ایجاد نموده و روش‌های درست و مناسب را به آنان آموزش دهند؛ زیرا که تحقیق و پژوهش به عنوان فنی مطرح است که نیازمند آموزش و یادگیری است. از طرف دیگر با توجه به اینکه مسائل و مشکلات زیادی در جامعه وجود دارد که از طریق پژوهش باید حل شود و حل هریک از آن مسائل و مشکلات نیاز به روش خاصی از تحقیق و پژوهش دارد که باید فراگیران آن روش‌های لازم و مناسب را فراگیرند. از این جهت نظام آموزشی به عنوان نهاد رسمی فرهنگ سازی وظیفه دارد که نیروی انسانی را تربیت نماید که خلاق، پژوهشگر، کنجکاو و اندیشمند باشند و نسبت به امور و مسائل و کاستی‌های موجود در جامعه حساس و مسئولیت‌پذیر باشند. در برنامه درسی پژوهش محور، معلم و استاد متکلم وحده و مخاطبان و فراگیران به عنوان شنونده‌ی صرف نمی‌باشند. بلکه مسائل و موضوعاتی در کلاس مطرح می‌شود که فراگیران با هدایت و راهنمایی معلم و استاد، خود به دنبال راه حل می‌باشند و کشف راه حل‌های مختلف در کلاس ارائه و از میان آن‌ها به جمع بندی و انتخاب بهترین راه حل اقدام صورت می‌گیرد. پس بنابراین می‌توان با انجام پژوهش و تحقیق مرزهای دانش را توسعه داد و افق‌ها و کرانه‌های جدیدی را کشف نمود. بر اساس باور و اعتقاد متخصصان آموزش و پرورش باید راه‌ها و روش‌هایی به دانش آموزان ارائه

شود که آنان همواره بتوانند با توجه به مهارت‌های که کسب کرده‌اند نیازهای اطلاعاتی شان را برطرف سازند و این امر تنها در سایه برنامه درسی پژوهش محور قابل تحقق خواهد بود. در برنامه درسی پژوهش محور، استعداد، علایق و نیازهای فراگیران شکل دهنده‌ی برنامه درسی در محیط و نظام آموزشی است. رویکرد برنامه درسی پژوهش محور بر خود کارآمدی فراگیران تأکید می‌کند تا آنان با توجه به مسائل و مشکلات، وابسته به توانائی خود بوده و بدون هراس با مشکلات مواجه شده و تا یافتن راه حل از هیچ‌گونه کوشش و تلاش و پی گیری دریغ نوزند؛ و این امر سبب بالارفتن سطح خودباوری و اطمینان فراگیران نیز خواهد شد. نظام آموزشی افغانستان هم از این قاعده کلی مستثنا نخواهد بود؛ و با توجه به اینکه حدود سه ده نظام آموزشی و مدارس رسمی دولتی افغانستان به خاطر جنگ و درگیری دچار وقفه و تعطیلی بوده است و این امر به صورت آشکاری آن نظام را از قافله رشد و پیشرفت و رقابت با سایر نظام‌های آموزشی دنیا بازداشته است. پس بایسته و ضروری است که در نظام آموزشی افغانستان یک جهش اساسی برای پر کردن این خلأ صورت بگیرد و این مهم مسیر نیست مگر اینکه مدارس و نظام آموزشی افغانستان از برنامه درسی با رویکرد پژوهش محور تبعیت و پی روی نماید؛ زیرا از طرف دیگر مسائل و موضوعات و مشکلات زیادی در آن جامعه وجود دارد که باید از طریق تحقیق و پژوهش برای آن‌ها راه حل‌های کشف شود. پس فرهنگ سازی تحقیق و پژوهش در میان فراگیران نظام آموزشی افغانستان ضروری‌تر و لازم‌تر از هر نظام آموزشی دیگر است. از این جهت در این مقاله تلاش می‌شود بایسته‌های اهداف پژوهشی برنامه درسی در نظام آموزش افغانستان با رویکرد اسلامی تبیین شده ماهیت، جایگاه و ضرورت بحث از پژوهش و مسائل و موضوعات مناسب برای تحقیق و پژوهش و ابزار و وسائل پژوهش و همچنین روش‌های مختلف و مناسب پژوهش در نظام آموزشی مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

ماهیت، جایگاه و ضرورت بحث از پژوهش

پژوهش فعالیت عقلی (دماغی) است که از طریق آن می‌کوشیم چیزی را که هنوز شناخته نشده یا به‌طور شفاف دریافت نشده است بشناسیم یا درک کنیم. محرک پژوهش نیاز به دستیابی به پاسخ‌های قابل اتکا به برخی پرسش‌های بااهمیت و دارای حساسیت است. احساس نیاز به پاسخ برخی سؤال‌ها تجربه مشترک همه ماست و همه به‌طور روزمره درگیر نوعی پژوهش هستیم. این فعالیت‌ها ممکن است شکل فردی یا گروهی و نیز شکل رسمی (سازمان‌یافته) یا غیررسمی (نامنظم) داشته باشد.

پژوهش فعالیتی است که به تولید دانش منجر می‌شود (آدمونت سی شورت، ۱۳۸۸: ۱۲ و ۱۳).

پژوهش برنامه درسی نیز به‌عنوان یک حوزه پژوهشی تخصصی نیازمند پژوهشگران آموزش‌دیده است که ماهیت و هدف پژوهش را درک کنند و از صلاحیت و شایستگی لازم برای اجرای پژوهش در حوزه برنامه درسی با تمسک به اشکال مناسب پژوهش برخوردار باشند. انجام پژوهش برنامه درسی نیازمند دانش و تجربه گسترده در انتخاب و پیاده کردن فرایندهای پژوهشی نظام‌اند و مرتبط با اشکال پژوهش است (همان: ۱۵). پیشرفت در همه زمینه‌های علمی حاصل دستاورد تحقیق و پژوهش و پاسخ‌گویی به حس کنجکاوی بشر است. انسان‌ها برای دستیابی به اسرار و رازها و پاسخ‌دهی به نیاز کنجکاوی و کشف مجهولات همواره در پی جستجو و کاوش‌گری بوده‌اند.

در عصر حاضر که علوم و فناوری به‌سرعت در حال گسترش یافتن است و رشد و پیشرفت در تمام جنبه‌های زندگی انسان قابل مشاهده است و برای عقب نماندن از این کاروان سریع و در حال تحول جهانی نظام آموزشی افغانستان وظیفه و رسالت مهم را به عهده دارد که یکی از آن رسالت‌ها پرورش و تربیت فراگیران پژوهشگر و محقق است.

فراگیرانی که به امر تحقیق و پژوهش اهمیت داده و به دنبال کاوش و جستجوگری برای یافتن راه حل‌هاست تا از طریق حاصل و دستاورد پژوهش‌های آن‌ها هم نیازهای درون‌سازمانی خود را تأمین نموده و هم به نیاز جامعه که نهاد آموزش و پرورش متعلق و وابسته به آن است پاسخ‌دهنده باشند؛ زیرا کشور افغانستان، یک کشور بکر و دست‌نخورده است و در آن مسائل، موضوعات و مشکلات زیادی وجود دارد که نیازمند کارهای تحقیقاتی و پژوهشی است. فرهنگ سازی پژوهش در مدارس و دانشگاه‌ها یک امر بایسته و ضروری به شمار می‌رود. مدارس و دانشگاه‌هایی می‌تواند پویا، فعال و کارآمد باشد که این فرهنگ را در میان فراگیرانش ایجاد نمایند؛ زیرا در غیر این صورت مدارس و نظام آموزشی از کاروان رشد و پیشرفت به عقب‌مانده و دچار زوال و فرسودگی خواهد شد. پس برای جلوگیری از این حالت لازم است که تحقیق و پژوهش در آموزش و پرورش نهادینه‌شده و مدارس به رویکرد پژوهش محور پرداخته و زمینه‌ها و فرصت‌های لازم را برای پژوهش‌های دانش‌آموزی ایجاد نمایند؛ و از طرف دیگر دولت و مجلس هم وظیفه‌دارند که برای تحقق این هدف در سیاست و برنامه‌ریزی کلی کشور اعمال و رفتارهای تشویقی و پشتیبانی را مانند اعتبار و تخصیص بودجه و استفاده از نتایج این تحقیقات در بخش‌های مختلف را در دستور کارشان قرار دهند؛ زیرا نیاز جامعه امروزی افغانستان، فراگیرانی خلاق، متفکر، پژوهشگر، محقق و برخوردار از تفکر منطقی و مجهز و متناسب با شرایط کنونی است.

روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. برای تبیین و بررسی موضوع مقاله منابع و کتب و مجلات مورد بهره‌گیری و استفاده قرار گرفته است.

مفهوم‌شناسی

الف) هدف

هدف در لغت به معنای هر چیز بلند و برافراشته (بنا، ریگ و خاک توده و انباشته شده و مانند آن)، نشانه تیر و آنچه آدمی برای رسیدن آن بکوشد (از قبیل مقام، مال و مکتب) و به معنای مقصود و غایت به کار می‌رود (معین، ذیل واژه هدف)؛ اما در برنامه درسی یک هدف به قصد ایجاد تغییرات در رفتار یادگیرنده اجرا می‌شود. این تغییرات همان اهداف برنامه درسی است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸: ۱۳۰)؛ مثلاً هدف اصلی در آموزش ریاضی که باید در برنامه‌های درسی لحاظ شود، ایجاد و توسعه قدرت درک و فهم، استدلال، حل مسئله و تلفیق مقوله‌های مختلف ریاضی و ارتباط آن‌ها با سایر مقولات است (کافوری، ۱۳۶۲: ۵۰).

ب) پژوهش

پژوهش به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که برای کشف قسمت و بخشی از مختصات جهان حقیقی یا مجازی انجام می‌گیرد (مصدق، ۱۳۶۸: ۹۳)؛ که عموماً با فعالیت‌های منظمی که به یافتن مسائل معین می‌انجامد، اعم از اینکه حاصل آن، بنیادی یا کاربردی است (نراقی، ۱۳۵۹: ۱۱).

جان دیویی در تعریف پژوهش می‌گوید:

پژوهش عبارت است از تغییر کنترل یا هدایت کردن موقعیت نامعین به صورت موقعیتی که از لحاظ مشخصات و روابط، کاملاً معین و ثابت است و در وضعی قرار دارد که عناصر موقعیت اصلی به صورت یک کل متحد تغییر یافته‌اند (جان دیویی، منطق: تئوری تحقیق، ترجمه: علی شریعتمداری: ۱۳۴). از نظر قرا ملکی پژوهش عبارت از فرایند پردازش اطلاعات، برخوردار از انتظام، متعلق به گستره خاصی از علوم و دارای هویت جمعی است که به نوآوری می‌انجامد (قرا ملکی، نامه مفید، ش ۵: ۲۹).

ج) برنامه درسی

اصطلاح برنامه درسی از نظر لغت ریشه در واژه لاتین curreve دارد که به معنای میدان مسابقه یا میدان دویدن است. به خاطر داشتن ویژگی‌های زیر تشبیه به میدان مسابقه شده است: ۱- مانند مسابقه که آغاز و پایانی برای آن وجود دارد، مستلزم آغاز و پایان و مسیر مشخص و از پیش تعیین شده است. ۲- و همچنین مانند مسابقه که دارای موانعی است که عبور از آن‌ها به‌طور فزاینده دشوار است. برنامه درسی هم در طی مسیر به‌طور فزاینده دشوارتر می‌شود (آدموند، سی شورت، ۱۳۸۸: ۱۱).

به کلیه فعالیت‌های یاددهی-یادگیری به‌منظور تغییر رفتار یادگیرنده و ارزشیابی تحقق این تغییرات برنامه درسی گفته می‌شود. (الف، لوی، ۱۳۹۳: ۲۴) دال معتقد است که برنامه درسی فرایندی است رسمی یا غیررسمی که از طریق آن، یادگیرنده با نظارت مدرسه، معلوماتی را کسب می‌کند و شیوه درک آن‌ها را درمی‌یابد، مهارت‌هایی را فرامی‌گیرد و نگرش، ارزش‌گزاری و ارزش‌ها را تغییر می‌دهد (شریعتمداری، جامعه و تعلیم و تربیت: ۵-۶). برنامه درسی، درواقع همان برنامه آموزشی پیشنهادی است که بیانگر کشاندن یادگیرنده به سویی است که برای رشد وی ترجیح داده شده است و تکیه بر نظام ارزش‌ها دارد و برنامه درسی وسیله‌ای برای رسیدن به آرمان‌ها، تحقق هدف‌ها و انجام دادن مقاصد تربیتی است (تقی پور ظهیر، ۱۳۷۸: ۴۰).

برنامه درسی با نتایج یادگیری سروکار دارد و نه تنها با هدف‌های از پیش تعیین شده، چرا که نتایج در مقام ارزشیابی می‌تواند دربرگیرنده مواردی به‌جز هدف‌ها و نتایج قصد شده باشد و افراد مختلف تحت تأثیر مجموعه تدابیر از پیش تعیین شده قرار گیرند (مهر محمدی، ۱۳۸۵: ۱۳). برنامه درسی به‌عنوان مجموعه از دروس یا برنامه درسی برای تدریس عبارت است از برنامه‌ای که در آن فهرست موضوعات مختلف درسی به تفکیک تعیین و تصریح شده است و عمدتاً اشاره به موضوعات و دروسی است که در مدرسه تدریس می‌شود (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸: ۱۶).

برنامه درسی یک مدرسه، محتوی و فرایند رسمی و غیررسمی است که تحت نظارت مدرسه، دانش فراگیران را افزایش و مهارت‌های آنان را گسترش می‌دهد و نگرش‌ها، قدرشناسی‌ها و ارزش‌های آنان را اصلاح می‌کند (همان: ۲۶).

در این تعریف به هردو جنبه رسمی و غیررسمی آموزش و چند عنصر برنامه درسی اشاره شده است:

۱. محتوی (آنچه یاد گرفته می‌شود) ۲. فرایند و چگونگی یادگرفتن. ۳. نتیجه و محصول یادگیری در شکل دانش. ۴. درک و فهم. ۵. مهارت‌ها. ۶. نگرش‌ها. ۷. قدرشناسی‌ها. ۸؛ و ارزش‌ها.

د) نظام

نظام در لغت به معنای نظم دادن، آراستن، رویه، روش، عادت، رشته مروارید و صف درخت، آمده است (فرهنگ فارسی عمید، ج ۲: ۱۹۰۹). نظام آموزش و پرورش در هر کشوری یکی از مهم‌ترین نظام‌های اجتماعی است. وظیفه و رسالت این نظام علاوه بر انتقال میراث فرهنگی و تجارب بشری به دانش‌آموزان و محصلین، ایجاد تغییرات مطلوب در حیطه‌شناختی، نگرشی و رفتاری آنان است.

و) تعریف آموزش و پرورش

آموزش در لغت به معنی آموختن و یاددادن دانش است (همان، ج ۱: ۵۴). پرورش در لغت به معنی پروردن و تربیت کردن آمده است (همان: ۴۶۰). در مورد آموزش و پرورش به دلیل پیچیدگی و چندوجهی بودنش تعاریف گوناگونی از آن صورت گرفته است. امیل دورکیم بیان داشته است که آموزش و پرورش فعالیتی است که نسل بالغ، درباره نسلی که هنوز برای حیات اجتماعی نارس است، به‌جای می‌آورد. موضوع این فعالیت عبارت است از برانگیختن و پروردن افکار و معانی و شرایط معنوی و مادی که مقتضای حیات در جامعه سیاسی و محیط خصوصی است که طفل برای زندگی در آن

آماده می‌شود (دورکیم، تربیت و جامعه‌شناسی: ۴۷). درواقع می‌توان گفت که آموزش و پرورش، کلیدی است که در راه‌سوی نوسازی جامعه می‌گشاید. آموزش و پرورش مجموعه‌ای منظمی از اعمال و رفتار است، به بیان دیگر آموزش و پرورش فعل و انفعالی است میان در قطب سیال (آموزگار و فراگیر) که مسبوق به اصلی و متوجه هدفی و مستلزم برنامه‌ای است (هوشیار، ۱۳۳۵: ۲۹). باتوجه به اینکه انسان درخلاء زندگی نمی‌کند و زندگی او در ارتباط و تعامل با عناصر متعددی است مانند اشیاء، انسان‌های دیگر، محیط طبیعی و اجتماعی. لذا در ارتباط با این عناصر است که می‌تواند نیازهای خود را مرتفع سازد. ازاین‌رو است که نهاده‌ای مختلف وجود پیدا می‌کنند که روند زندگی اجتماعی انسان‌ها در ارتباط با این نهادها است و یکی از این نهادهای اجتماعی نظام آموزش و پرورش و نظام آموزشی است که با ماهیت انسانی، تکوین شخصیت فرد و زندگی اجتماعی او رابطه مستقیم دارد. و از طرف دیگر نهاد آموزشی در ارتباط با سایر نهادهای موجود در جامعه عمل نموده و بر همدیگر تأثیرگذاری و تأثیرپذیری دارند (بهشتی، ۱۳۸۶، ج ۱: ۴).

آقای دکتر علاقه بند این تعریف را از آموزش و پرورش ارائه داده است:

گاهی «فراگرد کسب علم و معرفت» و در مواردی، نتیجه چنین فراگردی را آموزش و پرورش می‌گویند. گاهی هم در تعریف آموزش و پرورش به هردو جنبه فوق توجه می‌شود (علاقه بند، ۱۳۹۸: ۴۷).

عناصر مؤثر بر فرهنگ‌سازی پژوهش در مدارس

۱- نهاد آموزش و پرورش.

نهاد آموزش و پرورش می‌تواند کارآمد و پویا باشد که فرهنگ تحقیق و پژوهش در میان فراگیران آن نهادینه‌شده و به امر تحقیق و پژوهش در آن و نتایج حاصل از آن، ارزش و بهاداده شود؛ زیرا در پرتو چنین فرهنگی است که حس تکاپو و کنجکاوی در

میان فراگیران تقویت یافته و توانایی بالقوه آنان به فعلیت تبدیل می‌شود. تحقق این هدف درگرو تدوین برنامه درسی پژوهش محور ممکن و میسر خواهد بود؛ و دیگر اینکه محتوای کتب درسی باید زمینه‌ساز و بر انگیزنده فعالیت‌های پژوهشی در فراگیران باشد و حس کنجکاوی آنان را تحریک نماید تا آنان با انگیزه و اشتیاق به دنبال کشف مجهولات و یافتن راه‌حل‌ها باشند.

۲- معلمان.

یکی دیگر از عناصری که نقش مهم در فرهنگ‌سازی پژوهش در مدارس را به عهده دارد معلمان، اساتید و آموزگاران می‌باشند. معلمانی می‌تواند به‌خوبی از عهده این نقش و وظیفه برآید که خود پژوهشگر و محقق بوده و به انجام این فعالیت علاقه و رغبت داشته باشد. معلمان و اساتید باید راهنما و مشوق برای دانش آموزان بوده و در انجام فعالیت‌های پژوهشی دانش آموزان با آنان مشارکت و همکاری نمایند. اصول و شیوه‌های درست و مناسب و مهارت‌های لازم را به آنان آموزش دهند؛ زیرا که «انجام پژوهش‌های علمی باکیفیت مستلزم برخورداری از دانش و همچنین آموزش‌های تخصصی گسترده است. ... انجام پژوهش‌های علمی با اتکا به حداکثر توان و مهارت موردنیاز برای تضمین قابلیت اعتماد نتایج به‌دست آمده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (همان: ۱۴).

۳- خانواده.

خانواده به‌عنوان اولین نهادی که شخصیت فرد در آن شکل گرفته و تربیت می‌شود، می‌تواند در زمینه فرهنگ‌سازی پژوهش نقش مهم و سازنده‌ای را داشته باشد؛ زیرا استعداد اولیه فرد در محیط خانواده شکوفا و بارور می‌گردد و والدین با انجام حمایت‌ها و تشویق‌های مفید و اثربخششان در ساخت و توسعه فرهنگ تحقیق و پژوهش، ثمربخش

و راهگشا است؛ زیرا دانش‌آموزانی که در خانواده‌های که به فعالیت‌های فکری آنان ارزش و بهاداده می‌شود، زندگی می‌کنند فرهنگ پژوهش در وجود آنان از باروری بالایی برخوردار است.

مجهز ساختن آموزشگاه‌ها و مدارس به وسایل و تجهیزات پژوهشی. دست‌رسی آسان فراگیران به تجهیزات و امکانات پژوهشی اعم از کتابخانه، رایانه، مجله و سایت‌های مناسب می‌تواند یکی دیگر از عناصر فرهنگ‌سازی پژوهش در مدارس و میان فراگیران به‌حساب آید. ایجاد گروه‌های پژوهشی و سپردن موضوعاتی به آنان جهت انجام پژوهش و ایجاد رقابت سالم میان گروه‌ها می‌تواند در ایجاد انگیزه و فرهنگ‌سازی تحقیق و پژوهش مفید واقع شود.

انتخاب درست و مناسب موضوع و مسئله پژوهش

یکی از اهداف مهم مدارس و آموزشگاه‌ها تربیت نسل و افرادی است که با توجه به شرایط و اقتضائات و نیازمندی‌های کشور، آن افراد همسو با شرایط جامعه بتوانند تأمین‌کننده آن نیازها و اقتضائات باشند. نظام آموزشی می‌تواند پویا و بالنده باشد که همسو با تغییرات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و ... فراگیرانی را تحویل جامعه دهد که برخوردار از دانش و مهارت‌هایی باشند که نیاز عصر و جامعه امروزی است. شرط اول برای تحقق این مهم شناسایی وضعیت موجود و کاستی‌ها و کمبودهای آن در مقایسه با وضع مطلوب است. در جامعه افغانستان با توجه به مشکلات زیادی که در ابعاد مختلف دامن‌گیر آن کشور است تربیت فراگیرانی محقق و پژوهشگر در ابعاد گوناگون، نیاز اصلی و اساسی آن جامعه محسوب می‌شود. شرط اول و گام نخست تحقیق و پژوهش در هر زمینه‌ای انتخاب درست و مناسب موضوع و مسئله پژوهش است. در کشور افغانستان موضوعات زیاد و مسائل مهم بی‌شماری برای تحقیق و پژوهش در زمینه‌های مختلف وجود دارد که همت و تلاش فراگیران آن سامان را می‌طلبد. هریک

از دانش آموزان و دانشجویان در رشته‌های مختلف علمی، متناسب و مربوط به رشته خاص خود می‌توانند موضوع و مسئله‌ای را برای پژوهش انتخاب نمایند، هرچند فهرست کردن تمام آن موضوعات و مسائل از عهده و ظرفیت این نوشته خارج است؛ اما به‌طور نمونه و مثال به مواردی از آن‌ها به‌صورت اجمالی اشاره می‌شود.

۱- فقر و تبعیض و نابرابری. یکی از مشکلات شایع و جدی کشور افغانستان که مردم آن جامعه به‌شدت از آن رنج می‌برد وجود فقر، تبعیض و نابرابری در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است. پس می‌توان این موضوع را برای پژوهش انتخاب نموده و به بررسی علل و ریشه و عوامل این مسئله و راه‌های برون‌رفت از این معضل و مشکل پرداخت. خشونت و انتحار و افزایش جرم و جنایت. این هم مسئله و مشکلی دیگری است که نیازمند

۲- خشونت و انتحار و افزایش جرم و جنایت. این هم مسئله و مشکلی دیگری است که نیازمند تحقیق، بررسی و واکاوی است. تبیین علل و عوامل این مشکل و یافتن راه‌حل‌ها برای رفع این مشکل نیازمند تحقیق و پژوهش علمی است که توسط فراگیران مدارس و آموزشگاه‌های کشور افغانستان باید انجام یابد.

۳- مسائل و مشکلات مربوط به بهداشت روانی و جسمی. در کشور افغانستان به خاطر سال‌ها جنگ و درگیری و ضعف توان اقتصادی آن کشور، مردم از نبود و یا کمبود بهداشت جسمی و روانی به‌شدت رنج می‌برند. باینکه کشور افغانستان به لحاظ منابع طبیعی و ذخایر معدنی، کشور بسیار غنی است؛ اما متأسفانه آن ذخایر معدنی یا به تاراج برده می‌شود و یا اینکه به‌صورت بلااستفاده باقی مانده و مردم آن جامعه از منافع آن ذخایر و منابع محروم می‌باشند. لذا بررسی و پژوهش در این زمینه نیز همت و تلاش فراگیران آن جامعه را می‌طلبد.

۴- ظهور رسانه‌های متعدد و مختلف. این هم می‌تواند یکی دیگر از مسائل و مشکلاتی باشد برای انتخاب موضوع تحقیق و پژوهش؛ زیرا هریک از این رسانه‌ها اهداف خاص خودش را دنبال می‌کند و خیلی از آن‌ها درصدد ایجاد شبهه پراکنی میان نسل جوان است. هرچند کاربرد رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی را به‌طور کلی نمی‌توان حکم منفی را برایشان صادر نمود؛ زیرا از رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی می‌توان استفاده‌های درست و مناسب را نیز کرد؛ اما این کار نیازمند فرهنگ درست استفاده از آن‌ها است. در جامعه افغانستان با توجه به اینکه کنترل و نظارت و چنین فرهنگی متأسفانه وجود ندارد. لذا این وسایل باعث ایجاد مشکلاتی در آن جامعه شده است. بنابراین این مسئله هم می‌تواند یکی از مسائل و موضوعات مناسب برای تحقیق و پژوهش باشد.

۵- ایجاد سد برای مهار آب‌ها. کشور افغانستان ظرفیت‌های بسیار مناسبی برای امور کشاورزی دارد و از طرفی مناطقی زیادی از آن کشور به خاطر کمبود برف و باران دچار خشک‌سالی است. پس دانشجویانی که در رشته‌های مهندسی و مناسب این امور مشغول به تحصیل هستند می‌توانند در این زمینه به تحقیق و پژوهش پرداخته و برای مهار آب‌های بلااستفاده و مکانه‌ای مناسب برای ایجاد سد به تحقیق و پژوهش بپردازند.

۶- روش‌های مناسب و درست استفاده و نگهداری از محصولات کشاورزی. کشور افغانستان در دارا بودن خیلی از محصولات کشاورزی از ظرفیت و پتانسیل بالایی برخوردار است. این محصولات اگر به‌درستی و با روش‌های مناسب و استانداردهای روز دنیا برداشت، نگهداری و فرآورده شود می‌تواند برای کشور سوددهی و منافع مالی و اقتصادی زیادی را در پی داشته باشد. لذا این مسئله و موضوع هم می‌تواند یکی از بهترین و مناسب‌ترین موضوعاتی برای تحقیق و پژوهش باشد. دستیابی به همه این امور و سایر مواردی که می‌تواند موضوعاتی مناسب برای تحقیق باشد در سایه آموزش صحیح

امکان‌پذیر است. آموزش صحیح و مناسبی که وظیفه و رسالت نظام آموزشی و برنامه درسی پژوهش محور است؛ زیرا این دو عامل و عنصر ارائه دهند دانش‌ها و مهارت‌های لازم و مناسب و ایجاد نگرش‌های مثبت و پژوهش محور به فراگیران است. پس در نتیجه قدم اول و مهم شناسایی موضوعات و مسائل پژوهشی مناسب است به‌طوری‌که تبیین و ارائه راه‌حل برای آن‌ها راهگشای مشکلی از مشکلات جامعه و کشور باشد. دوم اینکه هر شخص متناسب با سلیقه و توان علمی و رشته تحصیلی خود مسئله و موضوعی را برای تحقیق و پژوهش انتخاب نماید؛ مثلاً فراگیران رشته حقوق مسائل و موضوعات حقوقی و فراگیران رشته روان‌شناسی، مسائل و موضوعات مربوط به روان‌شناسی و فراگیران رشته علوم اجتماعی، مسائل و موضوعات مربوط به اجتماع و جامعه را و همین‌طور سایر رشته‌ها هر یک باید در حوزه تخصصی خود به انتخاب مسائل و موضوعات پژوهشی مبادرت ورزند.

روش و شیوه‌های پژوهشی متناسب با فرهنگ و نظام آموزشی افغانستان

در متون و منابع و آموزه‌های اسلامی به تحقیق و پژوهش اهمیت زیادی داده شده و آیاتی در قرآن کریم توجه به این مهم را یادآوری نموده است. پژوهش به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که برای کشف قسمت یا بخشی از مشخصات جهان حقیقی یا مجازی انجام می‌گیرد (مصدق، ۱۳۶۸: ۹۳)؛ که عموماً با فعالیت‌های منظمی که به یافتن مسائل معین می‌انجامد اعم از اینکه حاصل آن، بنیادی یا کاربردی باشد (نراقی، ۱۳۵۹: ۱۱). تحقیق عبارت است از تغییر کنترل یا هدایت کردن موقعیت نامعین به صورت موقعیتی که از لحاظ مشخصات و روابط کاملاً معین و ثابت است و در وضعی قرار دارد که عناصر موقعیت اصلی به صورت یک کل متحد تغییر یافته‌اند (جان دیویی: ۱۳۴). پژوهش فرایند پردازش اطلاعات، برخورداری از انتظام، متعلق به گسترش خاصی از علوم و دارای هویت جمعی است که به نوآوری می‌انجامد (قراملکی، نامه مفید، ش

۵: ۲۹). به باور برخی از دانشمندان، فعالیت‌های پژوهشی در راستای تولید معرفت از طریق فرایند پژوهش انجام می‌یابد؛ که این فرایند دارای هفت مرحله است؛ تعریف مسئله، فرضیه، طرح پژوهش، اندازه‌گیری، جمع‌آوری داده‌ها و تعمیم‌ها است (فرانکفورت، ۱۳۸۱: ۳۰-۳۱). آیاتی که انسان‌ها را به تعقل و تفکر دعوت می‌کند بیانگر این مطلب است که امر تحقیق و پژوهش در آموزه‌های دینی از جایگاه ویژه برخوردار است. به عنوان نمونه توجه به چند آیه برای اثبات مطلب کفایت می‌کند. **كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ** (بقره/۲۴۲) این گونه است که بیان می‌کند خداوند برای شما آیات و نشانه‌های خود را شاید که شما تعقل نمایید. **لَوْ أَنزَلْنَاهَا هَٰذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ**. (حشر/۲۱) مفاد این آیه مبارکه نیز دعوت انسان‌ها به تفکر و تعمق است. **وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُخْرِجُ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ**. (روم/۲۴) در این آیه مبارکه نیز خداوند متعال ضمن توجه دادن به پدیده‌های طبیعت، انسان‌ها را به تفکر واداشته است. در روایات معصومین علیهم السلام نیز به امر تحقیق و پژوهش اهمیت زیادی داده شده و تأکید و سفارش‌های زیادی از آن بزرگواران به این مهم بیان شده است؛ زیرا که تحقیق و پژوهش از دیدگاه آن بزرگواران باعث صفا و نورانیت عقل، ایمنی از لغزش‌ها، حسن عاقبت، بیداری و حیات قلب است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۹: ۹؛ شریف رضی، ح ۱۱۳). امام صادق (ع) در مورد اهمیت تحقیق فرموده است: **«لَيْسَتْ الْعِبَادَةُ كَثْرَةَ الصَّيَامِ وَالصَّلَاةِ، وَإِنَّمَا الْعِبَادَةُ بكَثْرَةِ التَّفَكُّرِ فِي أَمْرِ اللَّهِ»** (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲: ۵۵) یعنی عبادت خداوند به زیادی روزه و نماز نیست. بلکه همانا عبادت به زیادی تفکر در کار خداوند است. بر اساس آموزه‌های اسلامی پذیرش اصول دین باید از روی تحقیق باشد نه از روی تقلید؛ یعنی بر همه مسلمانان تکلیف است که بر اساس

تحقیق به اصول دین یقین حاصل نمایند و به این مسئله در رساله‌های تمام مراجع اشاره گردیده است.

روش پژوهش فرایند نظام‌مندی است برای دستیابی به پاسخ یک پرسش و سؤال و یا دستیابی به راه‌حل یک مسئله و مشکل. پس می‌توان گفت که روش پژوهش عبارت است از مجموعه از ابزار و قواعد و راه‌های قابل اطمینان برای بررسی واقعیت‌ها، کشف مجهولات، دستیابی به روابط و یافتن راه‌حل مسائل و مشکلات. بر اساس نظام فکری و جهان‌بینی شخص و اتخاذ هر یک از دو رویکرد خردگرایانه و طبیعت‌گرایانه، روش پژوهش قابل تقسیم به دو روش کمی و کیفی است. بر اساس رویکرد خردگرایانه، واقعیت امری است که انسان می‌تواند آن‌ها با حواس خود تجربه و درک نماید و دیگر اینکه عناصر تشکیل‌دهنده یک فرایند به‌طور جداگانه از هم می‌تواند قابل بررسی باشد. به‌طور مثال تأثیر عملکرد معلم بر یادگیری فراگیران را می‌توان بدون بررسی سایر عناصری که بر یادگیری فراگیران اثرگذارند مورد بررسی قرارداد؛ اما بر اساس رویکرد طبیعت‌گرایانه، واقعیت امری نیست که تمام افراد به‌صورت یکسان آن را درک و تجربه نمایند. بلکه برداشت از واقعیت بستگی به ذهنیت افراد دارد.

اتخاذ روش‌های مناسب یکی از مهم‌ترین کارها در مسئله تحقیق و پژوهش است؛ زیرا اگر روش انجام هر کاری درست و مناسب باشد، دستیابی به هدف نیز ممکن و میسر خواهد بود. پس در انجام پژوهش و تحقیق اتخاذ روش مناسب و صحیح امری بایسته و ضروری است. مناسب بودن هر روش را مسئله‌ای که پژوهش برای حل آن انجام می‌شود و یا هدفی که محقق به دنبال آن است، مشخص می‌سازد. بنابراین مناسب و یا متناسب بودن هر روش بستگی به این دارد که تحقیق برای تحقق چه هدفی و یا حل چه مشکلی انجام می‌پذیرد؛ زیرا که هر یک از روش‌های تحقیق در جای خود مناسب تشخیص داده می‌شود؛ یعنی برای انجام کاری ممکن است یک روش تحقیق مناسب

باشد که آن روش برای انجام کار دیگر مناسب نباشد. بلکه روش تحقیق دیگری مناسب باشد. پس نمی‌توان از قبل پیش‌بینی و قضاوت کرد که چه نوع روش تحقیق مناسب و یا غیر مناسب است. بنابراین فراگیران در نظام آموزشی افغانستان متناسب با رشته تحصیلی خود و اینکه هدفشان از انجام تحقیق چه است و یا اینکه با انجام تحقیق و پژوهش برای حل چه مشکلی مبادرت می‌ورزند، نوع تحقیق و پژوهش‌شان را انتخاب نموده و به انجام آن پردازند. لذا چند از نوع از تحقیق و پژوهش که به نظر می‌رسد متناسب با فرهنگ و نظام آموزشی افغانستان است به صورت اجمالی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. تحقیق و پژوهش در مسائل تربیتی و در کل حوزه علوم انسانی با تحقیق و پژوهش در مسائل علوم طبیعی مثل شیمی، فیزیک و زیست‌شناسی تفاوت اساسی دارد. تحقیق و پژوهش در حوزه علوم انسانی و به خصوص مسائل تربیتی دارای تحولاتی بوده است. لذا هر یک از رویکردهای کمی و کیفی و آمیخته در برهه‌ای از زمان به وجود آمده و مورد استفاده قرار گرفته است. در تحقیق کمی پژوهشگر مشخص می‌سازد که در باره چه چیزی بررسی انجام می‌دهد. روش‌های کمی در کل با شمارش و اندازه‌گیری جنبه‌های از زندگی اجتماعی سروکار دارند (بلیکی، ۱۳۸۴: ۳۰۱). در پژوهش کمی داده‌ها به صورت اعداد و ارقام بیان می‌شوند. در حدود قرن نوزده رویکرد کمی روش پژوهش حاکم و مطرح بر قلمرو پژوهشی محسوب می‌شده است. در آموزش و پرورش نیز این رویکرد مورد توجه جدی بوده است؛ اما بعد از قرن نوزده هم رویکرد دیگری به اسم رویکرد کیفی در پژوهش‌های تربیتی مطرح شد. بعد از این دو، رویکرد جدیدی پا به عرصه وجود گذاشت به اسم رویکرد آمیخته و یا ترکیبی؛ یعنی ترکیبی از رویکرد کمی و کیفی و این رویکرد در سال‌های اخیر مقبولیت زیادی در میان پژوهشگران علوم انسانی و به ویژه علوم تربیتی پیدا کرده است و امروزه رویکرد ترکیبی در حوزه تعلیم و تربیت دارای کاربرد مهم و ویژه است؛ زیرا مسائل تربیتی دارای پیچیدگی‌هایی است که نیازمند کاربرد

روش‌های گوناگون است و رویکرد آمیخته می‌تواند پاسخ‌گوی این نیازمندی باشد. هریک از رویکرد کمی و کیفی دارای مزیت‌ها و محدودیت‌هایی است که به کارگیری روش ترکیبی باعث کاهش محدودیت‌ها و افزایش مزیت‌ها می‌شود. از طرف دیگر مسائل و پدیده‌های تربیتی دارای ابعاد کمی و کیفی است که روش استفاده از پژوهش ترکیبی هر دو بعد را مورد بررسی قرار می‌دهد. روش‌های کمی و کیفی و ویژگی‌های هریک از این دو رویکرد در منابع مختلف مورد مقایسه و بررسی قرار گرفته است. در نتیجه گیری نهایی، پژوهشگران نه تنها این روش‌ها را متضاد ندانسته‌اند، بلکه استفاده از دو روش را به‌طور توأم توصیه کرده و هریک را مکمل دیگری معرفی نموده‌اند (کیامنش، ۱۳۷۲: ۱۵). در نتیجه می‌توان گفت که هریک از روش‌های کمی، کیفی و آمیخته روش‌های پژوهشی مناسب در مسائل تعلیم و تربیت افغانستان می‌تواند به حساب آید. لذا فراگیران، به‌خصوص فراگیران در دوره تحصیلات تکمیلی می‌توانند با استفاده از هریک از این روش‌ها به تحقیق و پژوهش در پدیده‌ها و مسائل علوم انسانی و به‌خصوص علوم تربیتی و با به کارگیری این روش‌ها به نتایج مفید و راهگشایی دست یابند.

۱- رویکرد کمی پژوهش

اساس این رویکرد مبتنی بر پارادایم اثبات‌گرایی است. به این معنی که در این پارادایم واقعیت‌ها به‌طور ثابت فرض می‌شوند. لذا ماهیت آدمی ثابت فرض شده و اینکه انسان در پیدایش تغییرات اجتماعی چندان دارای نقش مهم نیست. تبیین علمی این روش برای تمام علوم یکسان و شامل ارائه روابط قانون‌مند است. هم‌چنین تصور می‌شود که پژوهشگر، فرد بی‌طرفی است که ارزش‌ها و دیدگاه‌های او در پژوهش دخالت نمی‌کند (پاک‌سرشت، ۱۳۸۴: ۳۵). در این نوع پژوهش گزاره‌های پژوهشی تنظیم یافته و در شرایط کنترل شده مورد بررسی قرار می‌گیرند تا از این طریق موجب پیدایش دانش جدید

فراهم شود. روش‌های پژوهش برخاسته از پارادایم اثبات‌گرایی شامل تحقیقات تجربی و آزمایشی با استفاده از ابزارهای اندازه‌گیری کمی کنترل شده است (بازرگان، ۱۳۸۴: ۴۳). این روش کمی سال‌های زیادی بر حوزه تعلیم و تربیت دارای حاکمیت بوده و پژوهشگران با استفاده از این روش به تحقیق و پژوهش می‌پرداختند و در آن برای سنجش پدیده‌ها و ارائه نتایج از اعداد و ارقام استفاده می‌کردند.

۲- رویکرد کیفی در پژوهش

این رویکرد مبتنی بر پارادایم تفسیرگرایی است که در آن از روش مشاهده و مصاحبه استفاده می‌شود. در این رویکرد پژوهشگر با وارد شدن در محیط زندگی افراد و مشاهده رفتار و عمل آن‌ها، در میان آن‌ها به تحقیق می‌پردازد. مشاهده رفتار و رخدادها، فرهنگی و اجتماعی در حین وقوع و در صحنه عمل، دیدن امور از چشم بازیگران اصلی و نیز ویژگی کلی‌گرایی از خصوصیات روش قوم‌نگاری و روش تحقیق کیفی به مفهوم امروزی آن است (پاک‌سرشت، ۱۳۸۴: ۱۸). بر اساس این رویکرد، واقعیات اجتماعی و انسانی به صورت تاریخی، در بستر جامعه و همراه با مشارکت انسان‌ها شکل می‌گیرد و می‌تواند معانی مختلفی داشته باشد (بازرگان، ۱۳۸۴: ۴۳). رویکرد پژوهش کیفی عمدتاً شامل بررسی موردی، قوم‌نگاری، گروه‌های کانونی و تحقیقات تاریخی است. با توجه به اینکه این رویکرد مسئله و موضوع تحقیق را در محیط واقعی و به صورت جامع مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهد، نسبت به رویکرد کمی موضوع پژوهش را در محیط مصنوعی و ساختگی مورد بررسی قرار می‌دهد از اهمیت و مزیت بیشتری برخوردار است. دیگر اینکه این روش از گسترش وسیعی برخوردار است و در حوزه‌های علوم اجتماعی و انسانی، هنر، فلسفه، ادبیات، علوم بین‌رشته‌ای و حتی رشته علوم تجربی قابلیت طرح و اجرا را دارد. امروزه کاربرد این روش در حوزه تعلیم و تربیت در میان پژوهشگران این حوزه از اقبال فزاینده‌ای برخوردار است؛ اما به‌طور کلی می‌توان گفت که

هریک از دو رویکرد کمی و کیفی دارای ویژگی‌ها منحصر به فرد خودشان است که در جای خودش از اهمیت بالایی برخوردار است. لذا این امر سبب پیدایش رویکرد نوینی در عرصه پژوهش، به نام رویکرد ترکیبی یا آمیخته شده است.

۳- رویکرد آمیخته در پژوهش

روش تحقیق آمیخته به عنوان یک حرکت روش شناسانه، در علوم اجتماعی، رفتاری و بهداشتی در حال گسترش است... به دلیل علاقه روزافزونی که به کاربرد روش تحقیق آمیخته در رشته‌های مختلف علوم، به ویژه علوم انسانی و پزشکی مشاهده می‌شود، زمان آن رسیده است که از این روش به عنوان سومین حرکت روش شناسانه در کنار روش‌های کمی و کیفی یاد کنیم، زیرا مقایسه رویکردهای کیفی و کمی با آمیخته در فرایند پژوهش و قرار دادن روش‌های آمیخته به عنوان مکمل طبیعی روش‌های کمی و کیفی، یک ضرورت روش‌شناسی است (دلاور، ۱۳۹۴: ۱). این رویکرد مبتنی بر پارادایم عمل‌گرایی است. در این روش پژوهشگر به دنبال کاربرد روشی در پژوهش است که بهترین و دقیق‌ترین نتایج را منتج می‌شود. از نظر عمل‌گرایان با توجه به اینکه هریک از دو رویکرد کمی و کیفی دارای مزایا و محدودیت‌های هستند، پژوهشگر برای اینکه به نتیجه بهتر و کامل‌تری دست یابد کاربرد روش آمیخته را مؤثرتر تشخیص می‌دهد. لذا می‌توان گفت که این رویکرد مبتنی بر نظریه سازگاران و یا همان اصطلاح طلبگی که می‌گوید الجمع مهما امکن اولی من الطرح است؛ یعنی توافق و سازگاری میان هریک از دو رویکرد کمی و کیفی و استفاده از این روش آمیخته برای حل مسائل و مشکلات آموزشی و تربیتی. «مفروضه اصلی این است که ترکیب کردن رویکردهای کیفی و کمی، درک و شناخت بهتری از مسئله ارائه می‌دهد تا استفاده از یکی از این رویکردها به تنهایی (کمی یا کیفی). این شناخت بهتر، پیامدهای بهتری دارد چون روش‌های آمیخته قدرت و توانایی آن را دارد که ضعف‌های استفاده از روش‌های تحقیق کمی و کیفی را به صورت

جداگانه تعدیل کند، به عبارتی، جمع‌آوری مدارک جامع‌تر برای بررسی مسائل را تشویق می‌کند، توانایی پاسخ دادن به سؤال‌هایی را دارد که روش‌های کمی و کیفی به‌تنهایی قادر به پاسخ‌گویی به آن‌ها نیستند و همچنین روابط خصمانه بین محققان را کاهش داده و همکاری بین آن‌ها را افزایش می‌دهد. روش‌های آمیخته استفاده از جهان‌بینی‌های چندگانه را تشویق کرده و یک رویکرد عملی و طبیعی برای تحقیق محسوب می‌شود. امروزه به دلایل زیر روش تحقیق آمیخته مهم هستند: پیچیدگی مسائلی که باید بررسی شوند؛ افزایش علاقه به تحقیق کیفی و نیاز عملی به جمع‌آوری اشکال چندگانه داده‌ها برای خوانندگان (مخاطبان) مختلف (همان: ۳).

وسائل و ابزار پژوهش متناسب با فرهنگ و نظام آموزشی افغانستان

در فرایند انجام تحقیق و پژوهش انتخاب ابزار و وسائل مناسب یکی از مهم‌ترین موضوعی است که محقق و پژوهشگر را برای رسیده به اهدافش یاری می‌رساند. در مورد وسائل و ابزار مناسب، هدف و نوع پژوهش است که مناسب بودن و عدم مناسب بودن وسائل و ابزار پژوهش را مشخص می‌سازد. پس به‌طورکلی و از قبل نمی‌توان در این مورد قضاوت نمود؛ زیرا که تناسب و عدم تناسب وسائل و ابزار تحقیق بستگی به هدف و نوع پژوهش دارد. به‌طور مثال برای پژوهش‌های از نوع نظری و یا بنیادی مناسب‌ترین ابزار و وسائل پژوهش می‌تواند ابزار کتابخانه‌ای باشد؛ یعنی با استفاده از مدارک و منابع کتبی مانند کتاب‌ها و مجلات می‌توان برای دستیابی به اهدافی از این نوع تحقیق دست‌یافت. در صورتی که بهترین و مناسب‌ترین ابزار و وسائل پژوهشی برای تحقیقات میدانی، ابزارهای مانند مشاهده، استفاده از پرسش‌نامه و مصاحبه است. همچنین در پژوهش‌های تجربی استفاده از ابزارهای آزمایشی بهترین و مناسب‌ترین ابزاری است که می‌تواند محقق و پژوهشگر را به هدف پژوهشی‌اش برساند. یکی دیگر از ابزار و وسائل مهم و متناسب در انواع پژوهش‌ها استفاده از کامپیوتر و اینترنت است. این وسیله امروزه کاربرد

مهمی در زندگی بشر پیدا کرده و برای انواع مختلف پژوهش‌ها می‌توان از آن بهره جست. البته استفاده از هریک از ابزار پژوهشی مستلزم آن است که پژوهشگر روش درست استفاده از آن ابزار را دارا باشد؛ زیرا هریک از آن‌ها نیازمند مهارت، دانش و فن خاص خود است؛ که این نوشته ظرفیت پرداختن به آن‌ها را ندارد.

ابزار و وسائل پژوهش در منابع و آموزه‌های اسلامی

دین مقدس اسلام همواره پیروان خویش را به تحقیق و پژوهش و تدبر و تأمل در امور اطراف و محیط و مسائل موردنیاز فراخوانده و به این مهم ارزش و اهمیت فراوان قائل شده است. از دیدگاه اسلامی انسان در بدو تولد چیزی را نمی‌داند؛ اما با توجه به اینکه خداوند وسائل و ابزارهایی را در اختیار وی قرار داده است می‌تواند با به‌کارگیری آن ابزار به کشف محیط پیرامون و کسب علم و دانش و انتخاب راه و شیوه درست زندگی بپردازد. در این مورد خداوند متعال در قرآن کریم فرموده است: «وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِّن بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ (نحل/ ۷۸) خداوند شما را از شکم های مادرانتان خارج نمود در حالی که هیچ چیزی را نمی‌دانستید و خداوند ابزارهایی را برای فهم و دانستن برای شما قرارداد مانند گوش، چشم و قلب. شاید بدین سبب خداوند را سپاس‌گزار باشید. خداوند انسان را موجودی جستجوگر آفریده است و استعداد و توانایی این ویژگی را در نهاد و وجود او قرار داده است که انسان با استفاده از این استعداد و ظرفیت‌های خدادادی و ابزارهای همچون قلب و گوش و چشم به تحقیق و پژوهش و کشف حقایق و سیطره بر جهان پرداخته و به دانش‌های جدید و تازه‌ای دست یابد که مسیر زندگی او را هموار ساخته و مجهولاتی را برای او مکشوف می‌سازد.

۱- گوش و چشم؛ و جعل لکم السمع و الابصار. خداوند متعال استفاده از این دو ابزار را برای دانستن امور و مسائل در قرآن کریم بیان فرموده است. با استفاده از ابزار چشم انسان می‌تواند امور و پدیده‌های مختلف را درک نماید و با به‌کارگیری این ابزار مهم

به حقایق زیادی می‌تواند دست یابد. لذا این ابزار یکی از ابزارهای مهم تحقیق و پژوهش و جستجوگری بر اساس آموزه‌های دینی است. همچنین گوش انسان ابزار مهم دیگری است که خداوند برای وی عطا فرموده است. انسان با استفاده از این ابزار به علوم زیادی می‌تواند دست‌یافته و به تحقیق و پژوهشگری اقدام نماید.

۲- عقل. بر اساس آموزه‌های اسلامی عقل یکی از مهم‌ترین ابزارهای تحقیق پژوهش به شمار می‌رود؛ زیرا انسان با استفاده از این ابزار می‌تواند به شناخت حقایق دست یابد و داده و یافته‌های تحقیق را در یک چارچوب منطقی قرار داده و به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مطلوب برسد. چنانچه حضرت امام محمدباقر (ع) فرموده است. لما خلق الله العقل استنطقه، ثم قال له أقبل فأقبل، ثم قال له أدبر فأدبر، ثم قال له: وعزتي وجلالي ما خلقت خلقا هو أحب إلي منك، ولا اكملك إلا فيمن أحب أما إني إياك آمر، وإياك أنهي، وإياك أئيب (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱: ۱۰)؛ هنگامی که خداوند عقل را آفرید از او بازپرسی نمود و به او گفت که پیش‌آی. عقل جلو آمد. سپس گفت بازگرد عقل بازگشت خداوند فرمود و عزت جلالم قسم مخلوقی محبوب‌تر از تو نیافریده‌ام و تو را به فرادی که دوستشان دارم به‌طور کامل داده‌ام و دستور و نهی من تنها به تو است و همچنین پاداش و تنبیه من هم با تو خواهد بود.

۳- قدرت بیان و گفتار. از ابزار و وسائل دیگر برای تحقیق و پژوهش قدرت بیان و گفتار است. انسان با استفاده از این ابزار می‌تواند با دیگران رابطه برقرار نموده و مطالب خود را به دیگران منتقل نماید. خداوند متعال در قرآن کریم فرموده است. «خَلَقَ الْإِنْسَانَ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (رحمن/ ۳ و ۴) بر اساس این آیه مبارکه همراه با خلقت انسان این ابزار برای او عطا شده است تا انسان بتواند با بکارگیری این وسیله به اهداف زندگی خود دست یابد.

۴- قدرت نوشتن. ابزار نوشتن یکی از ابزار مهم در پژوهش بر اساس آموزه‌های اسلامی است؛ زیرا علومی می‌تواند ماندگار شوند که با استفاده از این ابزار مکتوب شود چنانچه بیان شده است.

«قیدو العلم بالکتابه.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۵: ۱۲۴). همچنین با استفاده از این ابزار است که دانش و تجربیات علمی بشر به نسل‌های بعد انتقال یافته و این امر سبب رشد و تکامل علوم می‌شود؛ زیرا اگر چنانچه این ابزار در اختیار بشر نمی‌بود بسیاری از دانش و علوم فراموش شده و نسل امروزی به آن‌ها دسترسی نمی‌داشت. بر اساس همین جایگاه و اهمیت این ابزار است که خداوند در قرآن کریم به این ابزار قسم یاد کرده و فرموده است: «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ.» (قلم / ۱ و ۲)

۵- حس حقیقت‌جویی. انسان با استفاده از این ابزار می‌تواند به تحقیق و پژوهش پرداخته و در عرصه‌های مختلف علمی دستاوردهای عظیمی را از خود به یادگار گذارد.

نتیجه‌گیری

در این مقاله بایسته‌های اهداف پژوهشی برنامه درسی در نظام آموزشی افغانستان مورد بحث و بررسی قرار گرفت. حقیقت‌جویی و کنجکاوی از امور فطری در میان انسان‌هاست و این یکی از ویژگی‌ها مهم انسان است که خداوند متعال وی را با چنین ویژگی ممتازی آفریده است. در نظام تعلیم و تربیت امر تحقیق و پژوهش به عنوان یکی از ضروریات مطرح است؛ زیرا لازمه رشد و پیشرفت و توسعه جامعه و کشور تحقیق و پژوهش و بهره‌وری و استفاده از دستاوردهای علمی و پژوهشی است. بر مبنای این ضرورت الآن بحث از مدارس پژوهش محور مطرح است و مدارس می‌توانند فعال، پویا و دارای رشد و بالندگی باشند که از برنامه درسی پژوهش محور تبعیت نموده و فراگیران را به تحقیق و پژوهش وادار نمایند. تحقیق و پژوهش باید از مدارس آغاز شده و استعداد

خدادادی فراگیران در همان دوره مدرسه به تحقیق و پژوهش سوق و جهت داده شود و فراگیران باید برای حل مسائل و مشکلات به تحقیق و پژوهش پرداخته و برای آن‌ها راه‌حل‌های مناسب را پیشنهاد نمایند. با توجه به اینکه در کشور افغانستان مسائل و مشکلات زیادی مطرح است که باید از طریق تحقیق و پژوهش برای آن‌ها راه‌حل‌هایی کشف و پیشنهاد شود. لذا بایسته و ضروری است که بحث از تحقیق و پژوهش در میان فراگیران نظام آموزشی آن کشور به صورت جدی مطرح شده و زمینه‌ها و سازوکارهای لازم و مناسب در این زمینه تهیه و تدارک دیده شود با توجه به چنین ضرورت و نیاز در این مقاله مباحثی مربوط به این موضوع مورد بحث و بررسی قرار گرفت. مباحثی از قبیل ماهیت، جایگاه و ضرورت بحث از پژوهش. بیان شد که پژوهش فعالیت عقلی و دماغی است و انسان برای دستیابی به پاسخ‌ها و یافتن راه‌حل برای مسائل و مشکلات نیازمند به تحقیق و پژوهش است. از آنجا که خداوند انسان را دارای حس کنجکاوی آفریده است لذا انسان می‌تواند با استفاده از این ظرفیت و توانمندی به کشف امور مجهول پرداخته و مسائل و مشکلات خویش را از این طریق حل نماید. بحث دیگر عناصر و مؤلفه‌های مؤثر بر فرهنگ‌سازی پژوهش در مدارس بود که مطرح شد. عناصر و مؤلفه‌هایی مانند نهاد آموزش و پرورش، معلمان، خانواده و تجهیزات آموزشی گاهی که می‌توانند بر امر پژوهش در مدارس تأثیرگذار باشند. انتخاب درست موضوع و مسئله پژوهش لازمه یک تحقیق و پژوهش موفق و ثمربخش است. لذا مواردی به عنوان نمونه مطرح شد که می‌توانند موضوعاتی مناسب برای پژوهش باشند؛ مانند فقر و تبعیض و نابرابری، خشونت و انتحار و افزایش جرم و جنایت، مسائل و مشکلات مربوط به بهداشت جسمی و روانی، ظهور رسانه‌های متعدد و مختلف، هریک با اهداف مختلف. ایجاد سد برای مهار آب‌ها، روش‌های درست استفاده و نگهداری از محصولات کشاورزی مثل انبارها و سردخانه‌ها. روش‌ها و شیوه‌های پژوهشی مناسب با فرهنگ و نظام آموزشی افغانستان هم در این مقاله

طرح شد. روش‌های پژوهش کمی و کیفی و آمیخته روش‌های است که می‌توانند از جمله روش‌های مناسب به حساب آیند. البته امروزه روش تحقیق آمیخته در میان پژوهشگران از استقبال بیشتری برخوردار است. ابزار و وسائل مناسب پژوهشی مناسب با فرهنگ و نظام آموزشی افغانستان عنوان دیگری بود که در این مقاله از آن بحث صورت گرفت. در این مورد بیان شد که هدف و نوع پژوهش است که ابزار و وسائل مناسب را مشخص می‌سازد. در این مورد به تعدادی از وسائل و ابزار پژوهشی در منابع و آموزه‌های اسلامی اشاره شد؛ مانند گوش و چشم، عقل، قدرت بیان و گفتار، قدرت نوشتن و حس حقیقت‌جویی. در نتیجه کشور افغانستان اگر در پی آن است که به رشد و توسعه همه‌جانبه دست‌یافته و از کاروان علم و دانش عقب نماند باید به امر تحقیق و پژوهش اهمیت جدی قائل شده و در راستای تحقق این هدف باید هم بودجه و هزینه‌ای را اختصاص دهد و هم اینکه مدارس و دانشگاه‌ها را از آموزش محور به سوی برنامه‌های پژوهش محور سوق و جهت دهد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی.
۱. بازرگان، عباس، ضرورت توجه به دیدگاه فلسفی زیربنای معرفت‌شناسی در علوم انسانی برای انتخاب روش تحقیق با تأکید بر روش کیفی پژوهش و ارزشیابی آموزشی، جمعی از مؤلفان، علوم تربیتی، تهران: سمت، ۱۳۸۴.
۲. بیلکی، نورمن، طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران نشر نی، ۱۳۸۴.
۳. بهشتی، محمد، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۶.
۴. تقی پور ظهیر، علی، مقدمه بر برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، چاپ بیست و هفتم، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۷۸.
۵. پاک‌سرشت، محمدجعفر، پژوهش کیفی: ریشه‌ها و مبانی نظری، ش ۱۲، ۱۳۸۴.

۶. جهانی، جعفر، پرورش خلاقیت، چاپ اول، تهران، ناشر: پژوهش‌کده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۸.
۷. دلاور، علی، کوشکی، شیرین، روش تحقیق آمیخته. تهران: ناشر ویرایش، ۱۳۹۴.
۸. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، درآمدی بر تعلیم و تربیت اسلامی، ج ۲، تهران، انتشارات سمت. ۱۳۷۷.
۹. شورت، آدموندسی، روش‌شناسی مطالعات برنامه درسی، ترجمه: مهر محمدی و همکاران. تهران: سمت و وزارت آموزش و پرورش. ۱۳۸۸.
۱۰. چاوا، فرانکفورد، دیوید، نجماس، روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی، ترجمه: فاضل لاریجانی و رضا فاضلی، تهران انتشارات سروش، ۱۳۸۱.
۱۱. علاقه‌بند، علی، مقدمات مدیریت آموزشی. تهران، نشر روان، ۱۳۹۸.
۱۲. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: انتشارات امیرکبیر. ۱۳۷۱.
۱۳. فتحی و اجارگاه، کوروش، اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی، چاپ اول، تهران، انتشارات بال. ۱۳۸۸.
۱۴. قراملکی، فرامرز، نامه مفید، شماره ۵.
۱۵. کلینی، کافی، ج ۸، تهران: دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۶۵.
۱۶. کیامنش، علی‌رضا، پژوهش کیفی، یا فرایند مستمر افزایش دانش تخصصی، مندرج در مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت. ش ۱ و ۲، ۱۳۷۲.
۱۷. کافوری، ابراهیم و دیگران، بررسی نقش عناصر برنامه درسی کلان در افت تحصیلی ریاضی سال اول دوره متوسطه از دیدگاه شرکای برنامه درسی مندرج در مجله پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ش ۴۴، بهار ۱۳۶۲.
۱۸. الف، لوی، مبانی برنامه‌ریزی درسی، ترجمه: فریده مشایخ، تهران: انتشارات مدرسه. ۱۳۹۳.
۱۹. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار. بیروت - لبنان، ناشر: مؤسسه الوفا ۱۴۰۳-۱۹۸۳، چاپ ثانیه.
۲۰. مصدق، محمدعلی، مقدمه‌ای بر روش تحقیق، کرمان: نشر مؤسسه مدیریت کرمان. ۱۳۶۸.
۲۱. نراقی، نادر سیف، روش‌های تحقیق در علوم انسانی. تهران انتشارات سروش، ۱۳۵۹.
۲۲. هوشیار، محمدباقر، اصول آموزش و پرورش. تهران انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۵، چاپ اول.